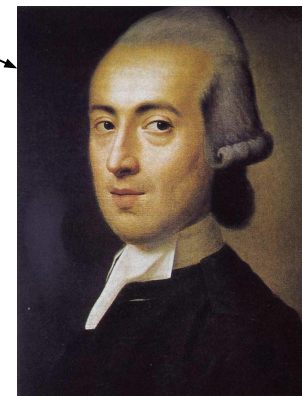
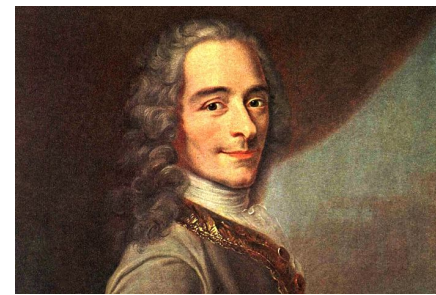

Витоки та основні засади Просвітництва

Переломним моментом в історії людства вважається XVIII ст., коли розгорнувся інтелектуальний соціально-політичний рух, який назвали Просвітництвом. Термін «просвітництво» використовують Вольтер, Гердер, остаточно ж він закріплюється після статті І. Канта «Що таке Просвітництво?» (1794). Просвітництво — явище досить складне і багатогранне. У широкому значенні під цим терміном розуміють просвіту широких верств населення, прилучення їх до культури, наук, мистецтва. У вузькому, історико-культурному значенні цей термін використовується для означення ідейного руху, що розгорнувся у країнах Європи під гаслом подолання закоснілих форм соціально-політичного, соціально-економічного і соціокультурного життя в ім'я ідеї всебічного соціального прогресу. У XVIII ст. на всій культурі Європи позначився просвітницький вплив, який виявився у прищепленні європейській культурі ідеології постійного соціального прогресу.

Вольтер, Иммануил Кант,
Гердер - важливі філософи
епохи просвітництва

У XVIII ст. воно поступово охопило всі країни континенту, але проявилось в них із різною масштабністю й радикальністю, що залежало, насамперед, від соціально-політичного становища тієї або іншої країни. Хронологічно — це приблизно друга половина XVII—XVIII ст. Період характеризується подальшим зростанням і зміцненням національних держав Європи, докорінними економічними зрушеннями, бурхливим розвитком промисловості та напруженими соціальними конфліктами¹.

Батьківщиною Просвітництва вважається Англія, де в другій половині XVII ст. під впливом буржуазної революції зародилось багато ідей, характерних для всієї епохи Просвітництва. Свого розквіту Просвітництво досягає в середині XVIII ст., а завершенням Просвітництва стала Французька буржуазна революція, на знаменах якої були написані його гасла: свобода, рівність і братерство. Французька революція провела межу між минулим і майбутнім, прискоривши хід історії. Ідеї, народжені європейською культурою епохи Просвітництва, поширилися у світі, стали частиною його надбання. Серед них — ідея нації як людської спільноти, що складається історично на основі єдиної території, економічних зв'язків, мови, особливостей культури й характеру.

Liberté • Égalité • Fraternité

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

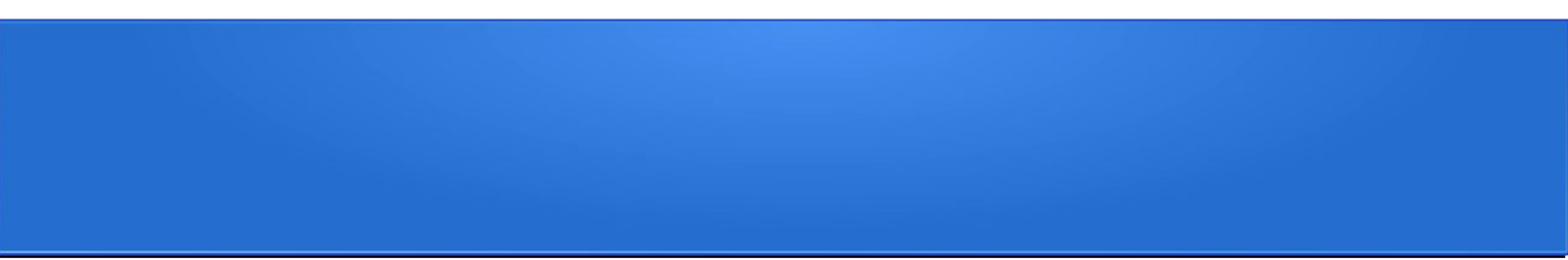
↑
Свобода, рівність,
братерство—
головні гасла
Французької
революції

У Німеччині культура Просвітництва розгорталася на тлі феодальної роздробленості, збереження старих форм життєдіяльності й організації суспільства. Просвітительство за таких умов звернулося до проблем духу, критики, формування теорій і форм відносин людини з природою, суспільством і пізнанням. Хоча епоха Просвітництва тут була у своєму прояві пасивнішою, Німеччина стала батьківщиною багатьох геніальних ідей, насамперед знаменитої класичної німецької філософії, біля джерел якої стояв Імануїл Кант.

Розвиток культури в окремих країнах американського континенту у XVIII ст. відбувається в умовах виняткових контрастів. Далеко вже була «епоха відкриттів», підходив до кінця «колоніальний період». У два останні десятиліття XVIII ст. Північна, Центральна і Південна Америка пережили серйозні політичні події. Першими в низці численних національно-визвольних рухів були революційні повстання в тринадцяти англійських колоніях (1776—1789) і у французькій колонії Гаїті (1790—1803).

Подальший процес визвольного руху, що вінчав ці й інші подібні виступи, охопив Сполучені Штати, іспанські колонії, Бразилію. Під впливом ідей Великої французької революції американська революція повинна була виконати два основні завдання: боротьба за незалежність і утвердження капіталізму в західній півкулі. Поширенню просвітительських ідей усіляко сприяла діяльність таких американських політичних діячів, як Б. Франклін (1706—1790), Т. Пейн (1737—1809), Т. Джефферсон (1743—1826).

Англія, Франція, Німеччина — провідні країни, діючі у європейському культурному просторі, їм належать головні досягнення епохи Просвітництва, але їх внесок у культуру різний за значенням і глибиною. Вони пережили великі соціальні потрясіння і вийшли з цих потрясінь також із різними результатами. Але для всіх держав, мабуть, головним пафосом часу було прагнення до знищення феодалізму.

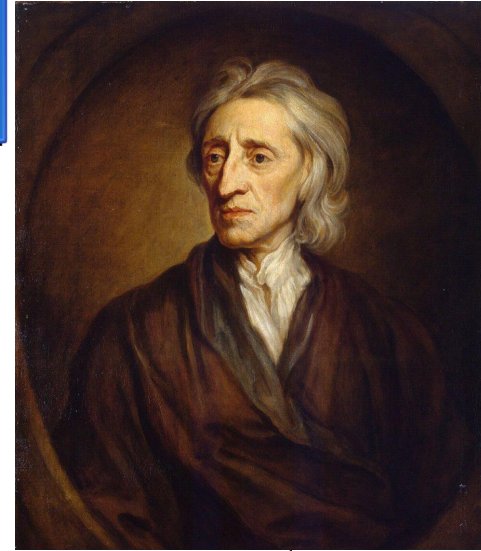

Англія, Франція, Німеччина — провідні країни, діючі у європейському культурному просторі, їм належать головні досягнення епохи Просвітництва, але їх внесок у культуру різний за значенням і глибиною. Вони пережили великі соціальні потрясіння і вийшли з цих потрясінь також із різними результатами. Але для всіх держав, мабуть, головним пафосом часу було прагнення до знищення феодалізму.

Характерною рисою Просвітництва було прагнення його представників до перебудови всіх суспільних відносин на основі розуму, справедливості, рівності. Просвітництво в різних країнах мало специфічні відмінності, зумовлені особливостями їх історичного розвитку. Саме специфічні умови історичного розвитку західноєвропейських країн в добу Просвітництва, художні традиції, що склалися в цих країнах у попередні століття, були причиною того, що культура і мистецтво кожної з них мали свої особливості та відмінності. Разом з тим у культурі західноєвропейських країн можна виділити й спільні риси, які дають підставу говорити про добу Просвітництва як про певний цілісний етап в історії європейської духовної культури.

Як ідеологічна течія Просвітництва було явищем усеосяжним, таким, що знайшло вираження в різних сферах духовного життя — політиці і соціології, філософії й естетиці, літературі і мистецтві, педагогіці тощо. У кожній з цих сфер проявилася характерна для багатьох просвітителів багатогранність і енциклопедичність, яка продовжує традиції ренесансної культури. Поширені були такі випадки, коли провідні діячі епохи з успіхом виступали як філософи, громадські діячі, учені в різних галузях знань, теоретики мистецтва й письменники. Прикладом може слугувати діяльність Вольтера, Монтеск'є, Гельвеція, Дідро, Руссо — у Франції; Локка, Шефтс-бері, Свіфта, Фільдінга— в Англії; Вінкельмана, Лессінга, Гердера, Міллера, Гете — у Німеччині.

Французьке Просвітництво, що визначилось, насамперед, своєю ідейно-організаційною завершеністю, послідовністю, висунуло ідеї буржуазної демократії. Спираючись на теоретичні положення Джона Лока (1632—1704) — видатного англійського філософа-матеріаліста, просвітителя, засновника ідейно-політичної доктрини лібералізму, який розробив емпіричну теорію пізнання, просвітники висунули ідею свободи, свободи слова, совісті, друку, рівності, вільної праці на благо суспільства, розумного егоїзму та всебічного розвитку особистості, що знайшли втілення у «Декларації прав людини і громадянина» (1789). Джон Локк був першим філософом, який написав Конституцію для Північної Кароліни, схвалену 1669 р. народними зборами. Просвітники вели боротьбу з релігійним фанатизмом, офіційною догматикою католицької церкви, абсолютизмом, становими умовностями та іншими феодальними пережитками, активно пропагували вивчення природи, розвиток науки і техніки, поширення освіти та наукових знань. Просвітники ідеологічно підготували революційні події 1789 р., здійснивши «філософську революцію» у свідомості людей не лише Франції, а й усієї Західної Європи та Америки.

Джон Лок(1632-1704)-
видатний англійський
філософ

Просвітництво охопило майже всю Європу, хоча більшість просвітителів залишалися при цьому яскравими особистостями з власними, часто відмінними від інших діячів культури ідеями. Просвітники Франції зробили внесок у розроблення теоретичних засад суспільного прогресу, який став гегемоном духовного життя Європи. «Володарем дум» усіх освічених людей XVIII ст., найвидатнішим діячем французького просвітництва був Франсуа Марі Аруе, відомий під псевдонімом Вольтер (1694—1778). Усе XVIII ст. називали «століттям Вольтера». Сучасники називали Вольтера «некоронованим королем Європи», «королем філософів».

Йому не було рівних у викритті недоліків, вад феодального суспільства, абсолютистського режиму, в зруйнуванні та подоланні всякого роду забобонів. Вольтер залишив після себе колосальну як за обсягом (понад 70 томів творів), так і за широтою жанрової палітри творчу спадщину. Він писав у всіх жанрах — трагедії, вірші, історичні твори, філософські романи, сатиричні поеми, політичні трактати і статті.

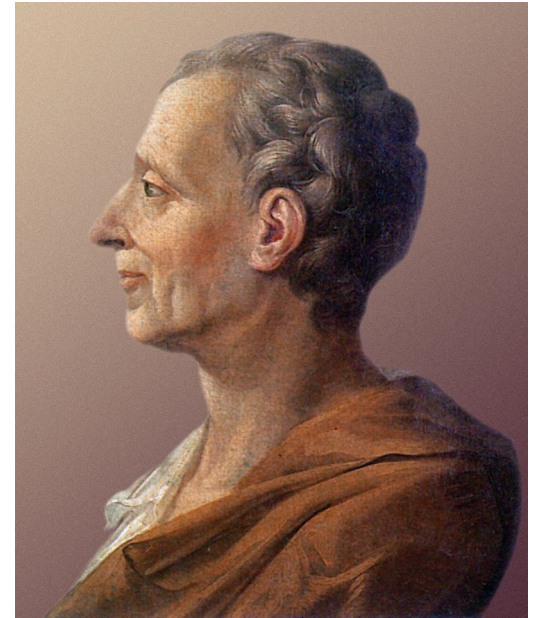
Вольтер в основу теорії суспільного прогресу поклав ідею просвітління людського розуму, яке перебуває в постійному протистоянні з невіглаством та забобонами. У своїх творах Вольтер критикував клерикалізм, лицемірство офіційної церкви та її слуг, висміював позірне святенництво та релігійний фанатизм.

Як історик, автор ряду історичних праць, Вольтер вимагав опори на точні джерела, намагався вивчати культуру, взагалі історію народу, а не тільки життя королів і полководців. Він вірив у історичний прогрес, але не зв'язував його з політичним розвитком мас. Звідси у нього виникла ідея так званого просвітницького абсолютизму, тобто свої надії просвітителі покладала на «освіченого монарха».

Вольтер(1694-1778)-
видатний французький
філософ

Поруч із Вольтером «патріархом» раннього французького Просвітництва справедливо називають письменника, публіциста і філософа Шарля Луї Монтеск'є (1689—1755). Ставлячи за взірець Англію, що пережила буржуазну революцію, він у своїй праці «Роздуми про причини величі римлян та їхнього занепаду» (1734) пропонував обмежити монархію конституційними установами й законодавчими діями двопалатного парламенту, підносячи ідеали римського республіканізму та стоїцизму, розвивав учення про залежність юридичних норм держави від типів державного устрою — республіканського, монархічного чи деспотичного. У своїх творах він піддав критиці феодально-абсолютистський лад Франції, сформулював ідеї політичної та громадянської свободи, поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Далекий, як і інші представники раннього просвітництва, від думки про революційну перебудову суспільства, філософ пов'язував особисту свободу людини з вибором оптимального типу правління, який, на його думку, зумовлюється географічними й кліматичними умовами країн, звичаями, традиціями, релігійними поглядами народів.

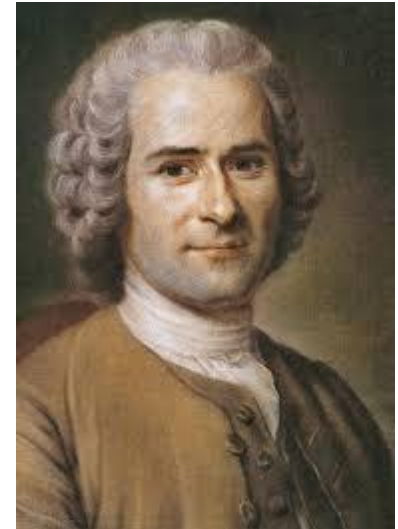

Шарль Луї Монтеск'є
(1689-1755)-відомий
французький філософ

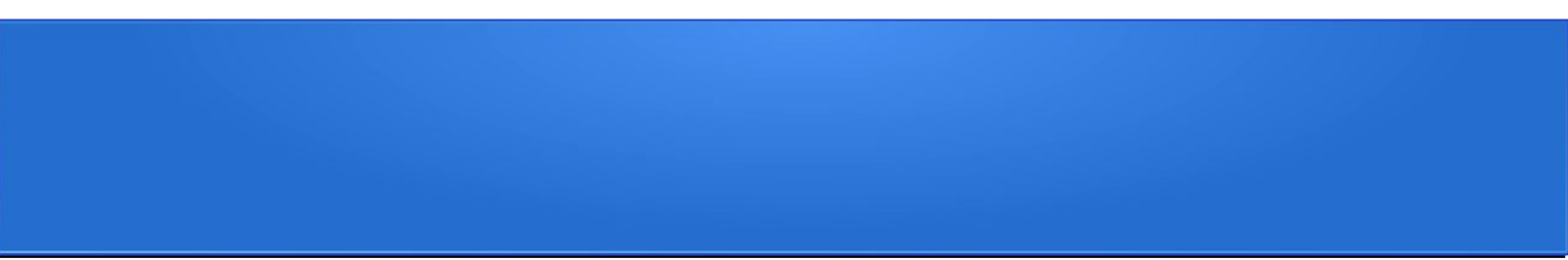

Не меншу відомість отримав інший співвітчизник Вольтера Жан-Жак Руссо (1712—1778), ідеолог революційної дрібної буржуазії. Він став автором особливої світоглядної системи поглядів, яку було на його честь названо руссоїзмом. На думку Руссо, цивілізація не лише не дала людям щастя, а, навпаки, примножила їх вади. Філософ наголошував на необхідності повернення до природного життя. Також він писав про витoki нерівності серед людей, головною причиною чого є приватна власність та засади виховання. Він виступав поборником права людини на свободу, рівність, щастя.. Руссо є одним із основоположників ідеї народного суверенітету, яка передбачає безпосередню участь кожного громадянина у владних відносинах на відміну від принципу представництва, коли громадянин передає свою волю іншій особі.

Вчення Руссо зводилося до вимоги вивести суспільство зі стану загальної зіпсованості моралі. Вихід він бачив у правильному вихованні, матеріальній та політичній рівності, в прямій залежності моралі та політики, моралі та суспільного ладу. Він протиставляв зіпсованості, моральній деградації «культурних» націй чистоту і простоту вдачі народів, які знаходились на архаїчному ступені розвитку.

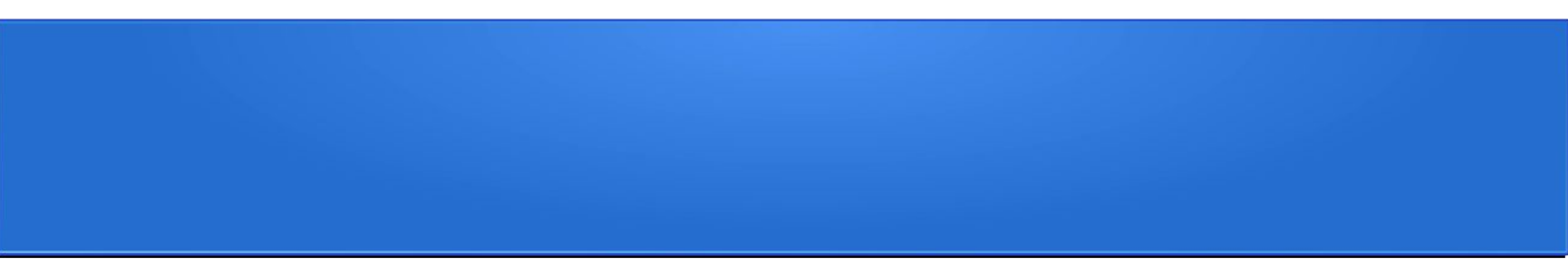

Жан-Жак
Руссо
(1712-1778)-
відомий
французький
філософ

Мистецтво революційної пори, яскрава сторінка світової художньої культури, логічно вписалося в художній контекст Просвітництва, з яким генетично пов'язане основними своїми ідеями. В його естетичних вимогах і критеріях повно і різнобічно відображені антифеодальний пафос Просвітництва, його філософські, соціальні й моральні засади, своєрідне розуміння «природної людини», природи розуму. На вірі в загальнолюдську єдність, спільність кардинальних завдань, можливість бути «громадянином світу» ґрунтувалося мистецтво.

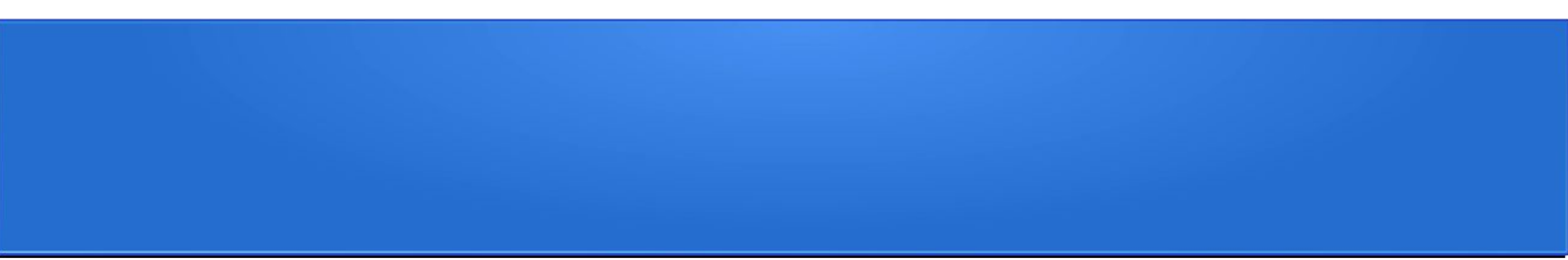
Разом з тим просвітницький рух неоднорідний. Усередині його кипіли пристрасті, точилася боротьба між різними течіями. І все ж була основа для консолідації — активна суспільна позиція всіх без винятку митців Просвітництва. Зростає значення публіцистики, підкріплене збільшенням газетно-журнальної продукції. Утвердженням за національними мовами функції основних носіїв інформації (латина остаточно витісняється з науки), виникає популярна пропагандистська література. Еволюціонує художня література, наповнюючись авторськими відступами, соціально-політичними узагальненнями, документально точними характеристиками. Розвивається памфлетна література.

Із занепадом абсолютної монархії в мистецтві починається пошук тієї естетичної сутності, яка б адекватно відображала процеси, що відбувалися в суспільстві. Лідером у цьому стає Франція, яка впродовж десятиліть зберігає високе звання культурного центру Західної Європи й законодавця художніх нововведень. Тому аналіз мистецтва епохи Просвітництва є перш за все розглядом французької художньої спадщини — яскравої, складної й самобутньої. У ній дістали розвиток усі ті процеси, що характеризували вступ європейських країн у нову епоху. У другій половині XVII — першій половині XVIII ст. європейська культура розвивалась під безпосереднім впливом двох революцій — Англійської та Французької. Революційні події наклали відбиток на творчість філософів, публіцистів, літераторів того часу. У роки Реставрації відроджується світський напрямок у літературі, музиці та образотворчому мистецтві, який в попередній період пригнічувався пануванням пуританської нетерпимості й суворої релігійної моралі.

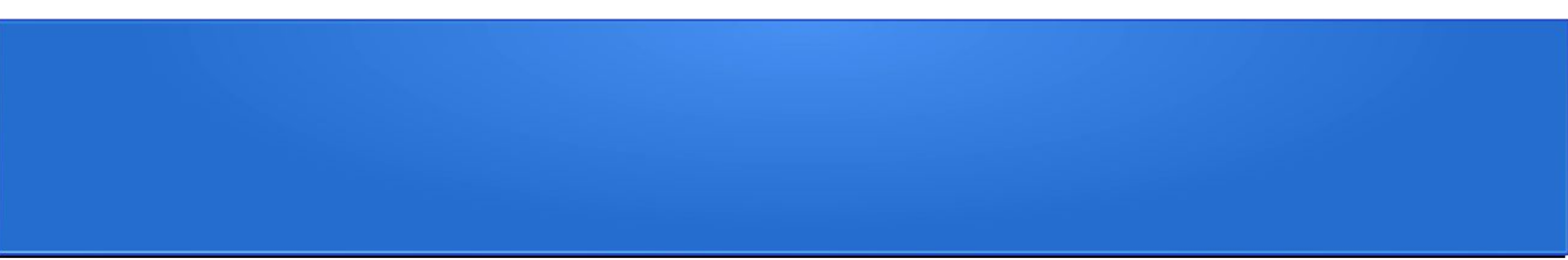
Одним із наймогутніших засобів для цілей Просвітництва стала література, яка зайняла провідне місце в системі видів мистецтва. Для літератури того часу характерне поглиблене осмислення дійсності, вироблення та розповсюдження нових жанрових форм, головною з яких став роман.

Жоден із представлених напрямів (класицизм, реалізм, сентименталізм) не міг стати єдиним виразником свого часу, відображаючи його по-своєму. Та всіх їх поєднувало прагнення наблизити літературу до життя, зробити її дійовим чинником формування суспільної моралі. Тому вона мала публіцистичний характер, несла високі громадянські ідеали, пафос утвердження позитивного героя.

Якщо у Франції Просвітництво послуговувалось засобами класицизму (О. Поп, Вольтер), то в деяких країнах виникає інший стильовий напрям, що дістав назву просвітницького реалізму (Д. Дефо, Д. Дідро, А.-Ф. Прево, Г.-Е. Лессінг), якому притаманні інша проблематика, своєрідна стилістика і поетика та течія сентименталізму (С. Річардсон, Л. Стерн, Ж.-Жак Руссо). Суть реалізму полягає в зображенні характерів у їх взаємовідносинах з суспільством, а також в аналізі структури самого суспільства, його рушійних сил. У найдовершенішому вигляді просвітницький реалізм ми зустрічаємо в англійській культурі XVIII ст. Англія вже з середини XVII ст. стала на шлях капіталістичного розвитку. Тут сталися серйозні зрушення в суспільстві. Провідну роль починає відігравати — буржуазія. Її представники хотіли бачити у творах літератури та мистецтва зображення реалій повсякденного життя.

На службу Просвітництву була поставлена велика сила впливу, притаманна театрові. Філдінг, Гольдоні, Бомарше, Шіллер писали для демократичного глядача, зі сцени виносили вирок феодальному світові. Та, вихваляючи енергію, цілеспрямованість, міць людини нової епохи, вони не ідеалізували буржуа, використовуючи навіть злу пародію. Відкриттям XVIII ст. стала міщанська драма, великого розквіту досягла комедія. Важливим було XVIII ст. і для розвитку реалізму. Вимоги життєвої правди, глибокого пізнання людської природи знаходили вирішення в різних жанрах, у різних авторів.

Панівні тенденції у культурному розвитку Європи того часу звертають нашу увагу на Францію, батьківщину Вольтера, Дідро, Руссо, котрі уособили дух Просвітництва. Декілька поколінь мислителів і письменників формувалися під впливом ідей Вольтера. Життя письменника, філософа-Вольтера, стиль його мислення, світосприймання, система поглядів, особливості таланту зробили його символом передової думки свого часу. Він вважався першим поетом Франції XVIII ст.

Загальну увагу до себе Вольтер привернув пропагандою прогресивної соціальної системи й передової філософії в книгах «Філософські листи» та «Основи філософії Ньютона». Авторитет провідного майстра слова закріплюється за ним великим успіхом історичних праць, пронизаної ідеями просвітницького абсолютизму історичної поеми «Генріада», знаменитої поеми «Орлеанська діва», що розвінчувала церковне трактування історичного прототипу. Минуле під пером письменника й філософа набуло чітко окреслених рис сучасності.

Офіційного визнання в літературі Вольтер досягає як драматург («Едіп», «Брут», «Заїра», «Смерть Цезаря», «Фанатизм, або Пророк Магомета»), творець просвітительського класицизму, відмінного від класицизму XVII ст.

Віддали свої яскраві таланти відкриттю нових шляхів розвитку людства, культури, літератури — французькі філософи-матеріалісти, письменники — Дені Дідро (1713—1784) й Жан-Жак Руссо (1712—1778). Продовжуючи діяльність Вольтера, Дідро у творах «Лист про сліпих на науку зрячим», «Розмова Д'Аламбера з Дідро» відкинув компромісну деїстичну версію про існування Бога як конструктора розумного устрою природи і став на позиції матеріалізму й атеїзму. Виголошені ним ідеї про незалежність матерії від духу, єдності органічної й неорганічної природи, про еволюцію природних форм дістали широкий суспільний резонанс.

Естетичні погляди Дідро мали надзвичайне значення для розвитку європейського мистецтва, зокрема літератури. Дідро стверджує об'єктивну основу краси, розглядає мистецтво як діяльність, що не поступається науці в пізнанні, розвиває філософські основи реалізму, приділяє увагу питанням типізації у створенні художнього образу. Вагомий внесок Дідро зробив у європейський роман. Його «Черниця» виступила проти всіякого приниження людської гідності, стала утвердженням суспільної природи людини.

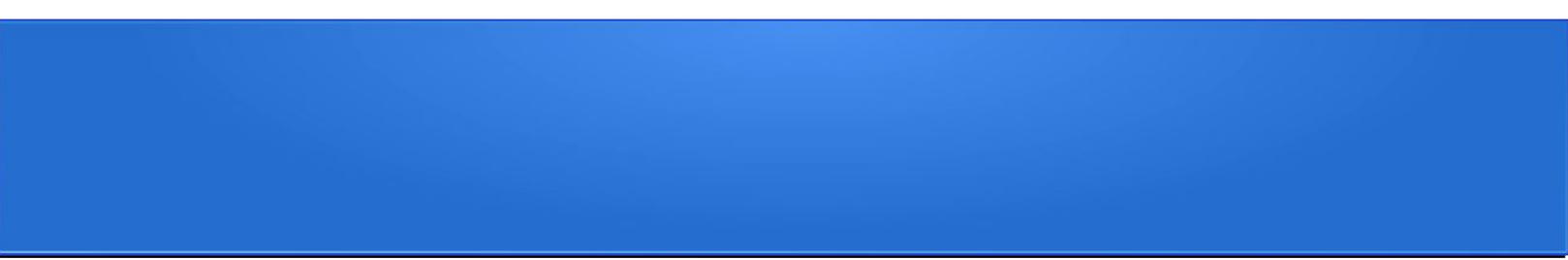
Руссо був представником радикального крила французького Просвітництва. Над усе автором ставиться моральна позиція героя, що гартується в зіткненні з дійсністю, з носіями протилежних поглядів, у конфлікті нового й старого. Це новаторське зображення людського характеру як арени боротьби суперечностей, добра і зла, стали епохальним досягненням європейського сентименталізму. Людина у Руссо — істота складна, суперечлива, здатна вступати у внутрішню боротьбу сама з собою.

Його творчий вплив виявився вирішальним для майбутнього письменства, особливо для романтиків кінця XVIII ст.

Діяльність Руссо, як і інших представників просвітительського руху, сприяла тому, аби Просвітництво увійшло до скарбниці світової культури своєрідною й необхідною частиною.

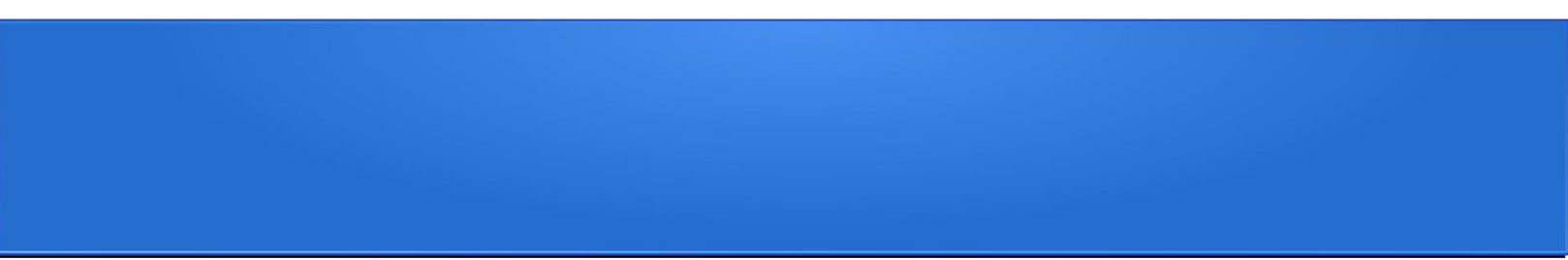
Дені Дідро
(1713-1784)-відомий
французький
письменник, філософ

Література Просвітництва створила такі жанри як роман, філософська повість, казка, сімейна і філософська драма, піднесла естетичні цінності, демократизувала літературу, наблизивши мистецтво слова до широких верств суспільства.

У соціальних питаннях просвітники були ідеалістами. Вони вважали, що досягнення ідеального суспільства можливе лише через звільнення людини від релігійних та станових забобонів, через розповсюдження освіти й науки. Просвітники не могли передбачити того, що висунуті ними гасла свободи, рівності, братства, під якими пройшла Французька революція 1789 р., не будуть використані сповна. Просвітителі походили з різних соціальних прошарків, класів і станів: аристократії, дворян, духовенства, службовців, які часто сперечалися між собою. У них було багато непослідовного, помилкового. Об'єднувала їх віра в людину, її розум, вони вважали її творцем історії.

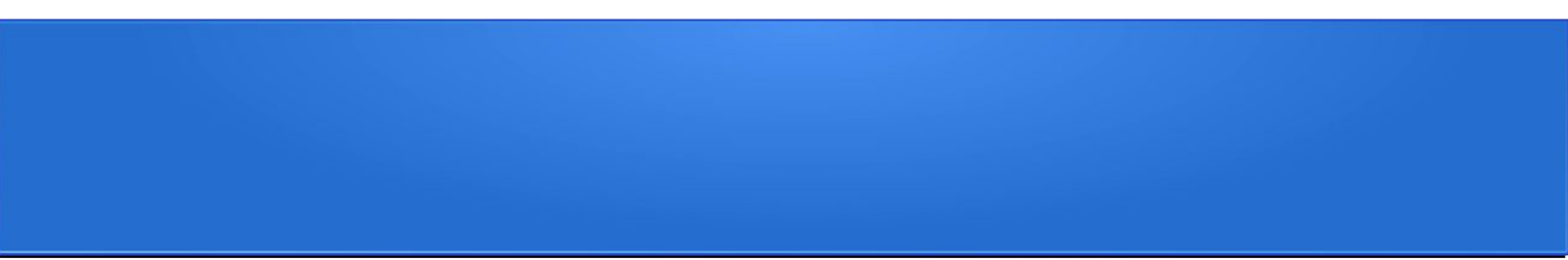
Просвітницький реалізм вивів на перший план героїв з демократичного середовища, показав їхню боротьбу за існування, за визнання в суспільстві, за утвердження почуття гідності.

З ідеологією та практикою Просвітництва тісно був пов'язаний енциклопедизм — духовно-інтелектуальний та освітній феномен європейської культури другої половини XVIII ст. Енциклопедистами називали осіб, які входили до складу колективу авторів французької «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв та ремесл» (1751—1780), опублікованої в 35-ти томах тексту з ілюстраціями. Дідро був головним редактором і натхненником «Енциклопедії». Попри усі непорозуміння між багатьма видатними ученими, філософами, публіцистами, він зумів їх об'єднати й залучити до співпраці: Вольтера, Монтеск'є, Руссо, Тюрго, Гельвеція, Гольбаха, Ж. Д'Аламбера, Дюкло, Бюффона, Доббантона і багатьох інших.

Енциклопедисти вивели суспільну думку з глухого кута релігійно-догматичних суперечок, протистояли невігластву та фанатизму, сприяли піднесенню рівня освіченості, розвитку та популяризації наукових знань, трансформації світогляду особистості на демократичних засадах, утвердженню в суспільстві ідей рівності й свободи особи, свободи слова, думки, совісті та друку, що вплинуло на прискорення соціального та науково-технічного прогресу. Стверджувалося, що освіта робить людей практично рівними перед законом і забезпечує реальну політичну рівність. Саме вона дає людині справжню свободу, звільняючи її від забобонів, невігластва, дикості й озброюючи знаннями у галузі природничих, соціальних та технічних дисциплін.

Підсумовуючи, можна сказати, що духовна культура Просвітництва була складною і водночас важливим етапом в розвитку світової культури. Епоха Просвітництва може бути названа революційною не лише в розумінні соціально-економічних та політичних перетворень, а й перетворень у сфері духовної культури. Внаслідок творчості вчених, філософів-просвітителів, літераторів, композиторів, художників, архітекторів людство отримало принципово нові підходи до розуміння філософських, етичних і естетичних проблем, які не втратили своєї актуальності і сьогодні.

Дякую за увагу!